

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТА ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ

УДК 821.161.2-4-051-054.72"192/193":172.15

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МОТИВИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ 20–30-Х РОКІВ

Ірина Рудольфівна Жиленко

orcid.org/0000-0002-1982-710X

ariadna_365@mail.ru

Кандидат філологічних наук, докторант

Кафедра германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Вул. І. Огієнка, 61, 32301, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Анотація. Досліджуються шевченківські образи й мотиви у малій прозі другого ряду української еміграції 20–30-х років. Виявляються художньо-стильові особливості оповідань К. Поліщука, Б. Лепкого, Дмитра Тягнигоре, Лесі Верховинки. Шевченківські мотиви малої прози об'єднано в такі групи: постать митця; його портрет; „Кобзар”. Використовуючи теорію архетипів К. Г. Юнга, виокремлено проміжний архетип, що виконує водночас функції Героя (Спасителя) і Мудреця, яким став для письменників діаспори Тарас Шевченко. Домінує у всіх творах шанобливо-панегіричне ставлення до великого сина України, а його ім'я, будучи світоглядним орієнтиром, надихало митців діаспори до створення прози національно-патріотичного змісту.

Ключові слова: еміграція, шевченкіана, архетип, мала проза, К. Поліщук, Б. Лепкий, Юрій Липа, Дмитро Тягнигоре, Леся Верховинка.

Уже понад чверть століття літературознавці мають можливість вивчати культурно-мистецьку спадщину письменників, які перебували в еміграції. Постать Тараса Шевченка особливо близькою й дорогою була для митців, доля яких закинула далеко від

рідної землі. Туга за батьківщиною й бажання бачити Україну вільною спонукали їх настійно линути до „духовного батька нації”.

Шевченкіану діаспори досліджували С. Наріжний, Р. Радишевський, Г. Клочек, М. Варданян, Н. Білик, М. Козак, І. Братусь, С. Кучеренко та інші. Науковці вважають, що й „дотепер відсутні ґрунтовні праці, у яких би розглядалася шевченкіана українського зарубіжжя” [1, с. 13]. До того ж небагато наукових розвідок (Н. Білик, Н. Мафтин), у яких би вивчалися шевченківські мотиви, образи, ремінісценції в літературі діаспори, у чому й полягає актуальність нашої розвідки.

Мета роботи – окреслити шевченківські образи й мотиви у малій прозі другого ряду української еміграції 20–30-х років. Для досягнення мети виокремимо твори зі схожими шевченківськими мотивами й визначимо їхні функції.

Серед творів малої художньої прози цього періоду, в яких певною мірою прослідковуються шевченківські мотиви, – оповідання Богдана Лепкого, Кліма Поліщука, Юрія Липи, Дмитра Тягнигоре, Лесі Верховинки та інших. Зазвичай у цих творах зустрічаються маргінальні епізоди, які відіграють першочергову роль у структурі художнього тексту. За теорією К. Г. Юнга, творчий процес відбувається як одухотворення архетипів, наповнення конкретикою концептуальних схем та когнітивних структур, що зберігають пам’ять людства, роду, нації. Зважаючи на те, що архетип „володіє властивістю універсальності, поєднуючи минуле і теперішнє, всезагальне і часткове, здійснене і потенційно можливе” [9, с. 71], і розглянемо твори малої прози письменників діаспори.

Важливими архетипами є Мудрець і Герой. Про останнього Юнг, зокрема, писав:

Ніхто не знає, коли й де виник цей мотив. Ми не знаємо навіть, як почати досліджувати цю проблему. Очевидно лише те, що кожне покоління знає цей мотив як якусь традицію, передану від попередніх поколінь і часів. Тому ми цілком можемо припустити, що він „походить” із часу, коли людина ще не знала, що вона має міф про героя, із часу, так би мовити, коли вона ще не усвідомлювала того, що говорить. Фігура героя є архетипом, який існує з незапам’ятних часів [13, с. 259].

Саме таким Героєм-Спасителем і водночас Мудрецем для письменників діаспори й виступає Шевченко та його патріотична пророча поезія.

Виявлені нами шевченківські мотиви малої прози зазвичай об'єднані навколо величної постаті Шевченка, його портрета й „Кобзаря”.

Постать вірного сина України була світоглядним орієнтиром для багатьох письменників-емігрантів. Тарас Шевченко як символ України незримо присутній у творах Ю. Липи, К. Поліщука, Б. Лепкого, Дмитра Тягнигоре й багатьох інших письменників. Митці діаспори так чи інакше долучалися у своїй творчості до духовної спадщини великого Кобзаря, використовували цитати з його віршів, вживали їх як епіграфи. Наприклад, шевченкові слова „Борітеся – поборете. Вам Бог помагає...” взяли епіграфом О. Грицай до твору „Щурі” (1922), Леся Верховинка – до „Сірої книжечки” (1923), А. Животко – до нарису „Тарасів березень” (1924). Письменники часто опосередковано зверталися до творчості Шевченка, що виявляється в ремінісценціях із „Заповіту” й інших творів – „Гайдамаки”, „Іван Підкова”, „Сон” тощо. Так, у „Титані” А. Хомик декілька разів вживає слова із вірша „І золотої, й дорогої”. Він пише: „Пригадуються мені сильні своєю експресією образи Тараса Шевченка <...> Мені здається, що це я, / Що це та молодість моя...” [11, с. 10].

Дослідники творчості письменників діаспори звертали увагу на їх інтерес до спадщини Тараса Шевченка. С. Яковенко зазначав, що любов до великого Кобзаря Клим Поліщук (1891–1937) „...проніс до кінця свого життя”, „...був свідомий близькості своєї долі до Шевченкової” [14, с. 7]. У багатьох творах – як поетичних, так і прозових – письменник звертався до лексики свого кумира. Назвемо хоча б деякі з них: „За всіх – один”, „Палієва шабля”, „Було колись”, „Махновець” та інші. Василь Лев писав, що Богдан Лепкий (1872–1941) із раннього дитинства захоплювався „Кобзарем”, так що треба було відбирати в нього книгу, а вже у 4 класі „нарисував вуглем портрет” свого кумира. Після того, як до 100-річчя народження Шевченка написав драму „Мотря”, зрозумів, що його покликання – писати на національно-виховні теми [4, с. 24, 29, 47].

Символом нескореності й національним оберегом є постать Тараса Шевченка для Дмитра Тягнигоре (справжнє прізвище Сідлецький, 1880-ті роки – 1945). Майже вся його проза просякнута духовністю, святою любов'ю до України, між рядками якої відчувається пошана до славного Кобзаря. В оповіданні „Під блакитно-жовтим прапором” автор, ніби втілюючи мрію Тараса, „відправляє” молодь Америки на допомогу Україні здобувати свободу. Відчутні тут і ремінісценції – любов до батьківщини, негативне ставлення до московської влади тощо. Дмитро Тягнигоре пише про початок повстання проти „московсько-жидівської навали”, сповіщає про те, що „в самій Московщині великі розрухи”. Згадує народних месників, до яких з великою повагою ставився й український поет. Письменник втілює мрії Тараса: подає відомості про той час, коли пробудилися від сну Олекса Сагайдачний, Іван Кривоніс, Іван Орлик. У творі збережені традиції українського лицарства. Загони вирушають на велику Україну під жовто-блакитними прапорами, у місцевій церкві відправляють утренью, священники благословляють козацтво на велике діло, проводжають у путь із хлібом-сіллю. Оповідає Дмитро Тягнигоре й про гучні бої, в яких козаки перемогли більшовицьке військо й нарешті „очистили” Київ від ворога.

Кошовий зі старшиною відвідали сплюгавлену і знівечену хижим ворогом Печерську Лавру, Миколаївський собор, побудований гетьманом Мазепою. Відтак направилися до Софійського Собору. Там на площі ще стояв пам'ятник гетьмана Богдана Хмельницького.

Як для Шевченка Дніпро є святим, так і для Дмитра Тягнигоре: патріотично налаштована молодь „умилася у водах священної ріки Дніпра” [10, с. 151–153]. Потім віддали поклон Тарасові на Чернечій горі, заспівали „Заповіта” й відрепортували про його виконання.

В оповіданні Б. Лепкого „Свої” (1921) головним мотивом виступає портрет Кобзаря. На тлі грабіжницького нашестя нової влади Лепкий показав, яке значення мав портрет Шевченка як у житті заможної родини, так і для більшовиків, здатних поцупити усе, що бачили очі – навіть „фортепяно”, великого „годинника”,

але обмежилися тим, що можна сховати у ранець: тарілкою, вишиваним рушничком, глечиком. Коли раптом в іншій кімнаті побачили „портрет кремезного вусатого дядька в баранячій шапці і в такому ж кожусі з дивною усмішкою на вдумливому обличчі”, усе змінилося. Лепкий вдало використав прийом персоніфікації: портрет дивився на непроханих гостей і ніби запитував про останні новини, а побачивши великі ранці, ніби цікавився, що йому принесли більшовики. Ті схаменулися, усі речі виклали, ще й господарів не чіпали, а, навпаки – покликали до хати і сказали: „Нічого вам бояться. Свої люде!” [5, с. 15].

Схожий мотив містить і оповідання К. Поліщука „За ґратами”. Перед портретом Шевченка більшовик зупинився, „скривився гірко і махнув рукою”. Відчувається невігластво й невизначеність нової влади, адже „вусач” питає у головного героя про портрет, чи не революціонер на ньому. Якщо в оповіданні Лепкого портрет Шевченка виступає мотивом єдності, то в Поліщука він стає символом Всевидячого Ока, від якого нікуди сховатися більшовикам. „Куди не піди і всюди оцей”, – говорить „вусач” [7, с. 303]. Як видно, портрет Шевченка слугує іконою для „своїх” – українців і лякає „чужих” – ненависну більшовицьку владу.

Інше тематичне навантаження має портрет великого Кобзаря в романі К. Поліщука „Отаман Зелений” (1922). Дослідники писали про ряд антиукраїнських акцій: закриття шкіл, припинення діяльності українських мистецьких закладів. „В установах заборонялося вивішувати портрети Т. Шевченка, в Києві було повалено погруддя поета” [12, с. 198]. К. Поліщук показав, який вплив мала „постанова московського «святійшого»” Синоду. На Шевченківському святі старенький протоієрей змушений повідомити про заборону молитви за душу „раба Божого Тарасія” і оголошення його єретиком. Це було підтверджено ще й знущанням над портретом Шевченка: „...виринула ватага «патріотичних академістів». Вони йшли з диким галасом і несли пробитий до двох патиків великий портрет Шевченка, якому були примальовані цапині роги і довга Мефистофельська борідка”. Очолював ватагу розбишак „юнкер” Стьопа Шкуратов, який тримав у руці московський триколовий прапор [8, с. 79–80]. Герої повісті Винниченка „На той бік” (1924) також говорять на схожу тему.

Ольга емоційно пояснює доктору свою точку зору: „А хіба вони не скидають, не топчуть портретів Шевченка, портретів замученого їхнім царем українського революціонера, мужика, пролетаря?” [3, с. 32].

Не менш важливі мотиви, що стосуються сприйняття шевченківського „Кобзаря” як святині та впливу його на формування національної свідомості. У персонажі однойменного оповідання Юрія Липи „Коваль Супрун” вгадується фольклорно-міфологічний персонаж, якому легкою здавалася будь-яка робота. „Я все можу”, „я б усе зробив” – говорить герой [6, с. 114]. В. Просалова стверджувала, що „за міфопоетичною традицією, коваль наділявся надприродною творчою силою” [9, с. 113]. Його життя докорінно змінюється після триденного читання „Кобзаря”. Супрун увесь цей час майже не їв нічого, і було чутно, „як хтось проказував слова, як хтось зітхав жалісно і стогнав, як ранений у саме серце” [6, с. 115]. Ця „замусолена невеличка книжечка” стала його постійною подругою, герой знав все в ній напам’ять, під її впливом змінилася його свідомість, він кликав за собою до боротьби: „...ідіть за мною, люди!” [6, с. 126]. Завдяки глибокому вивченню шевченкового „Кобзаря” він підноситься до рівня міфологічного культурного героя. Знайдені на горищі книги коваль велів спалити, бо „то – не наше”. Натомість стару селянську свиту, яку називає „святим сіряком”, підніс над головою як символ споконвічного гноблення селянства, яке нарешті піднімається до боротьби. І сам коваль Супрун схожий на велетня, який водночас здолає ворога. Із шевченковими словами на вустах і Божою піснею молитви він у своїй боротьбі нагадує архетипний образ Спасителя.

В оповіданні Лесі Верховинки „Сіра книжечка” збірка Шевченка є своєрідним оберегом. Сирота Василь, йдучи боронити неньку-Україну, приніс із собою „«Кобзар» батька Тараса”. Ця сіра книжка з’явилася у нього давно, по ній він учився читати і зберігав її як найцінніший скарб. Коли читав її, „сю невеличку, пожовклу від старості книжку, серце так тріпоталось у грудях, а сльози так густо сипалися з очей” [2, с. 102]. „Кобзар” був завжди у Василя в лівій кишені, „на самому серці”, бо вважав, що обом „разом жити і разом умирати”: „Коли якась куля заблукається та поцілить мою книжку, то вже й моє серце зачіпить”. Отже, „Кобзар” постає символом

самого життя. До книги герой звертався у хвилини скрути зі словами: „Батьку Тарасе, допоможи!” [2, с. 103]. „Кобзар” і справді додавав героєві сили і впевненості, одного разу допоміг подолати ворога. На питання, хто його так навчив боротися, хлопець всміхнувся і притиснув маленьку книжечку до серця. І вже в тому, яким змальовує письменниця свого героя в кінці оповідання – „...облитий весь місячним сяйвом, завзятий та сильний, – правдивий син українського народу” [2, с. 105]. – відчувається патріотизм і віра в перемогу.

У творах малої емігрантської прози ми виокремили шевченківські мотиви. Символом нескореності й національним оберегом для письменників української еміграції є архетипова фігура Тараса Шевченка. Визначається, що портрет великого сина України слугує іконою для своїх і лякає чужих. Слова шевченкових творів надихають героїв на боротьбу за звільнення батьківщини та діють на кшталт молитви. „Кобзар” виконує роль оберегу і впливає на формування національної свідомості українців. Отже, шевченківські мотиви у творах малої прози підкреслюють рятівну функцію як для персонажів, так і для їх авторів. Домінантою у всіх оповіданнях було шанобливо-панегіричне ставлення до Спасителя України Тараса Шевченка, а його ім'я і твори стали світоглядним орієнтиром і надихали митців діаспори до створення малої прози національно-патріотичного змісту.

1. *Варданян М. В.* Шевченкіана літератури для дітей та юнацтва української діаспори / Марина Варданян // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – 2014. – Т. 240. – Вип. 228. – С. 13–16.
2. *Верховинка Леся.* Сіра книжечка / Леся Верховинка // До Делятина на крилах мрій : поезії, новели, оповідання, драматичні твори, есеї, статті, епістолярій. – Львів : Каменяр, 2013. – С. 101–105.
3. *Винниченко В.* На той бік / В. Винниченко. – Нью-Йорк, 1924. – 70 с.
4. *Лев В.* Богдан Лепкий. 1872–1941. Життя і творчість. – Нью-Йорк, 1976. – 399 с.
5. *Лепкий Б.* Свої / Богдан Лепкий // В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка. – Берлін, 1921. – С. 11–15.
6. *Липа Ю.* Коваль Супрун / Юрій Липа // Нотатник. – Київ : Український світ, 2000. – С. 112–134.
7. *Поліщук К.* За ґратами / Клим Поліщук // Вибрані твори. – Київ : Смолоскип, 2008. – С. 300–314.

8. *Поліщук К.* Отаман Зелений (сучасний роман у трьох частинах) / Клим Поліщук. – Львів ; Київ : Русалка, 1922. – 302 с.
9. *Просалова В.* Текст у світі текстів празької літературної школи / Віра Просалова – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
10. *Тягнигоре Дмитро.* Під блакитно-жовтим прапором / Дмитро Тягнигоре // Королева Розбійників і інші оповідання – Вінніпег : Українська Видавнича спілка в Канаді, 1938. – С. 141–154.
11. *Хомик А.* Титан / А. Хомик // На переломі. – 1920. – № 4–5. – С. 10–15.
12. *Шейко В. М.* Історія української культури : навч. посібник / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська. – Київ : Кондор, 2006. – 264 с.
13. *Юнг К. Г.* Символическая жизнь / К. Г. Юнг ; [пер. с англ. В. В. Зеленского]. – Изд. 2-е. – Москва : Когито- Центр, 2010. – 326 с. – (Карл Густав Юнг. Сочинения).
14. *Яковенко С.* Клим Поліщук: проза трагічного гуманізму / Сергій Яковенко // Клим Поліщук. Вибрані твори. – Київ : Смолоскип, 2008. – С. 5–47.

ШЕВЧЕНКОВСКИЕ МОТИВЫ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ПИСАТЕЛЕЙ-ЭМИГРАНТОВ 20–30-Х ГОДОВ

Ирина Рудольфовна Жиленко
orcid.org/0000-0002-1982-710X
ariadna_365@mail.ru

Кандидат филологических наук, докторант
Кафедра германских языков и зарубежной литературы
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко
Ул. И. Огиенко, 61, 32301, г. Каменец-Подольский, Украина

Аннотация. Исследуются шевченковские образы и мотивы в малой прозе второго ряда украинской эмиграции 20–30-х годов. Определяются художественно-стилевые особенности рассказов К. Полищука, Б. Лепкого, Дмитрия Тягнигоре, Леси Верховинки. Шевченковские мотивы малой прозы объединены в следующие группы: фигура художника; его портрет; „Кобзарь”. Используя теорию архетипов К. Г. Юнга, выделен промежуточный архетип, исполняющий одновременно функции Героя (Спасителя) и Мудреца, которым стал для писателей диаспоры Тарас Шевченко. Доминирует во всех произведениях почтительно-панегирическое отношение к великому сыну Украины, а его имя – будучи мировоззренческим ориентиром, вдохновляло художников диаспоры на создание прозы национально-патриотического содержания.

Ключевые слова: эмиграция, шевченкиана, архетип, малая проза, К. Полищук, Б. Лепкий, Юрий Липа, Дмитрий Тягнигоре, Леся Верховинка.

MOTIFS OF SHEVCHENKO IN THE SMALL PROSE OF THE WRITERS-EMIGRANTS OF THE 20-30-IES

Iryna Zhylenko

orcid.org/0000-0002-1982-710X

ariadna_365@mail.ru

*Department of German Languages and World Literature
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
61 Ohienka St., 32300, Kamianets-Podilskyi, Ukraine*

Abstract. The article studies images and motifs of Shevchenko based on the materials of works of another row of Ukrainian emigration writers of the 20-30ies years. Using the theory of archetypes of Jung, we identified an intermediate archetype acting on the verge between a Hero (a Savior) and a Sage, this is what Taras Shevchenko became for the Diaspora writers.

Particular attention is being drawn to the genre palette of Shevchenkiana, artistic and stylistic features of the stories of the following writers are being defined: K. Polishchuk, B. Lepky, Dmytro Tyahnyhore, and Lesya Verhovynka. The Shevchenko motifs we discovered in the short fiction of the 20-30ies are usually united around the magnificent figure of Shevchenko, his portrait and his “Kobzar”. The archetypal figure of Shevchenko represents a symbol of a rebellious spirit and a national talisman for Ukrainian writers of the emigration. It is being determined that the portrait of the great son of the Ukraine serves as an icon for his people and is frightening for the others; words of the works of Shevchenko inspire heroes to fight for the liberation of the native land and act like a prayer; “Kobzar” serves as a talisman. Thus, motives of Shevchenko in the works of short fiction emphasize saving function for the characters and for their authors.

As a result, it is being concluded that a dominant in all the stories and novels was both a respectful and a panegyric relationship towards the Savior of the Ukraine, Taras Shevchenko, and that his name and works became a philosophical guide that inspired artists to create Diaspora of the short fiction with patriotic content.

Key words: archetype, Savior, emigration, Shevchenkiana, small prose, K. Polishchuk, B. Lepky, Y. Lypa, Dmytro Tyahnyhore, Lesya Verhovynka.

References

1. Vardanyan M. V. *Shevchenkiana literatury dlia ditei ta yunatstva ukrainskoi diaspori* [Shevchenkiana of the literature for children and adolescents of the Ukrainian diaspora]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo*, 2014, vol. 240, no. 228, pp. 13–16. (in Ukrainian).

2. Verkhovynka Lesia. Sira knyzhechka [A grey booklet] In: Lesia Verkhovynka. *Do Deliatyna na krylakh mrii: poezii, novely, opovidannia, dramatychni tvory, esei, statti, epistolari*. [To Delytin on the wings of dreams: poems, novels, stories, drama, essays, epistles]. Lviv, 2013, pp. 101–105. (in Ukrainian).
3. Vynnychenko V. *Na toi bik* [To the other side]. New-York, 1924, 70 p. (in Ukrainian).
4. Lev V. *Bohdan Lepkyi. 1872–1941. Zhyttia i tvorchist*. [Bohdan Lepky. 1872–1941. Life and creative work]. New-York, 1976, 399 p. (in Ukrainian).
5. Lepky B. Svoi [Our people]. In: *V 60-i rokovyny smerti Tarasa Shevchenka* [In the 60ties, dedicated to the memory of Taras Shevchenko]. Berlin, 1921, pp. 11–15. (in Ukrainian).
6. Lypa Y. Koval Suprun [Koval Suproon]. In: Yurii Lypa. *Notatnyk* [A notebook]. Kyiv, 2000, pp. 112–134. (in Ukrainian).
7. Polishchuk K. *Za gratamy* [Behind the jails]. In: *Vybrani tvory* [Chosen works]. Kyiv, 2008, pp. 300–314. (in Ukrainian).
8. Polishchuk K. *Otaman Zelenyi* [Otaman Zelenij: a novel (a modern novel in three parts)]. Lviv, Kyiv, 1922, 302 p. (in Ukrainian).
9. Prosalova V. *Tekst u sviti tekstiv prazkoi literaturnoi shkoly*. [Text in the world of texts of the Prague literary school]. Donetsk, 2005, 344 p. (in Ukrainian).
10. Tiahnyhore Dmytro. *Pid blakytно-zhovtym praporom* [Under the blue-yellow flag]. In: Tiahnyhore Dmytro. *Koroleva Rozbiinykiv i inshi opovidannia*. [Queen of robbers and other stories]. Winnipeg, 1938, pp. 141–154. (in Ukrainian).
11. Khomyk A. Tytan [Titan]. *Na perelomi*, 1920, no. 4–5, pp. 10–15. (in Ukrainian).
12. Sheiko V. M., Tyshevska L. H. *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of the Ukrainian culture]. Kyiv, 2006, 264 p. (in Ukrainian).
13. Jung K. H. *Simvolicheskaia zhizn'* [The Symbolic Life]. Moscow, 2010, 326 p. (in Russian).
14. Iakovenko S. Klym Polishchuk: proza trahichnoho humanizmu [Klym Polishchuk: prose of a tragic humanism]. In: Klym Polishchuk. *Vybrani tvory*. [Chosen works]. Kyiv, 2008, pp. 5–47. (in Ukrainian).

Suggested citation

Zhylenko I. Shevchenkivs'ki motyvy v malii prozi pys'mennykiv-emihrantiv 20–30-kh rokiv [Motifs of Shevchenko in the Small Prose of the Writers-Emigrants of the 20-30-ies]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2017, no. 95, pp. 120–129. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 16.06.2017 р.